
Mentofaktúra folyóirat
-filozófia és Coaching

<http://www.mentofaktura.hu>

Mentális fikcionalizmus: a központi gondolat

Demeter Tamás

Coach képzés

<http://www.szervezetepites.hu>

Boldogságtréning

<http://www.acoach.hu>

MENTÁLIS FIKCIONALIZMUS: A KÖZPONTI GONDOLAT

DEMETER TAMÁS

I. Bevezetés

Számos olyan kijelentést teszünk, amelyek egyszerű tényállításnak látszanak, ám közelebbről szemügyre véve őket mégsem azok. Az 'Ez az asztal fából van' és az 'Ez a cselekedet bűnös' kijelentések szerkezete hasonló. Első pillantásra azt mondhatnánk, hogy mindkettő lehet igaz és hamis függően attól, hogy az adott asztalnak van-e olyan tulajdonsága, melynek alapján igaz rá, hogy 'fából van', illetve, hogy az adott cselekedetnek van-e olyan tulajdonsága, amelynek alapján igaz rá, hogy 'bűnös'. Az első kijelentés esetében a helyzet világos: az asztal vagy rendelkezik olyan fizikai tulajdonságokkal, melyek alapján igaz rá, hogy 'fából van', vagy nem. A második kijelentés esetében nagyobb bajban vagyunk: milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy cselekedetnek ahhoz, hogy bűnös legyen? Ezt nem dönthetjük el fizikai tulajdonságai alapján, mert abból nem következik erkölcsi értékelés. Hiába írom le, hogy milyen erővel, milyen ívben mozgott a gyilkos fegyver, milyen anyagból volt, s milyen más anyag ellenállásba ütközött, ebből nem következik, hogy itt bűncselekmény történt.

Nem csak a morális kijelentéseink ütköznek ebbe a nehézségbe, hanem az *értékelő diskurzusok* általában. Az a kérdés, hogy egy műtárgy szép-e, vagy hogy egy viselkedés racionális-e ugyancsak hasonló problémával szembesül. Közel sem nyilvánvaló, hogy mely tulajdonságai miatt lehet bűnös vagy racionális egy cselekedet, vagy egy tárgy szép. Hogy mi adja egy tárgy esztétikai értékét, az ugyancsak nem levezethető fizikai tulajdonságaiból. S a viselkedés racionalitása sem következik annak naturalisztikus leírásából, hanem csak hitek, vágyak és egyéb intencionális állapotok tulajdonításával válhat láthatóvá. Ezek pedig ugyancsak problematikusán illeszkednek a fizikai

leíráshoz, mert abban nem szerepelnek intencionális, azaz valamire vonatkozó tulajdonságok. Az asztal anyaga vagy a gyilkos fegyver lendülete nem vonatkozik semmire, ellentétben hiteinkkel és vágyainkkal, amelyek a világ bizonyos állapotaira vonatkoznak, azokat valamiként reprezentálják.

Nemrégiben megjelent könyvemben (Demeter, 2008) egy álláspontot próbáltam kialakítani arról, hogy miként lehet kezelni az intencionális tulajdonságokra hivatkozó pszichológiai magyarázatokat. A koncepció háttérében az a gondolat húzódik meg, hogy az etikai, esztétikai és pszichológiai diskurzus értelmezésében hasonló, *fikcionalista* utat kell járni. Így ugyanis kielégítően számot lehet adni e diskurzusok működéséről, és fel lehet oldani az általuk posztulált tulajdonságokból fakadó problémát. Ebben a tanulmányban csak arra összpontosítok, hogy a pszichológiai diskurzus fikcionalista értelmezésének lényegi mondanivalóját foglaljam össze – a részletes, ám az ittenitől eltérő gondolatmenetet követő kifejtés a könyvben megtalálható. A jelen tanulmányban nem érvelek a lehetséges alternatívákkal és ellenvetésekkel szemben, és többnyire az illusztrációktól is eltekintek.

Egy ilyen tanulmány szükségességéről részben az győzött meg, hogy Tózsér János (2009) nemrégiben hosszan, ám érzésem szerint nem az interpretációs jóindulat elvét szem előtt tartva bírálta a könyv koncepcióját. Azzal, hogy itt a könyvtől eltérő utat járva mutatom be a gondolatmenet főbb pontjait, talán világosabbá és hozzáférhetőbbé teszem az olvasók számára is.

II. Miért ne tekintsük deskriptív diskurzusnak a népi pszichológiát?

Van okunk arra, hogy fenntartásaink legyenek azzal az állásponttal szemben, hogy a népi pszichológia (és ezen végig az intencionális állapotokra, hitekre, vágyakra, stb. hivatkozó pszichológiát értem) *tényállító* diskurzus volna; van okunk arra, hogy a népi pszichológiát ne olyan diskurzusnak tekintsük, amelyben beszámolhatunk arról, hogyan állnak a dolgok a világ mentális összetevőit illetően. Annak ellenére van erre okunk, hogy pszichológiai kijelentéseink felszíni szemantikájukat tekintve deklaratívnek, deskriptívnek, tényállítóknak látszanak. Íme:

i) Racionalitás

Pszichológiai fogalmakkal csak akkor érthetjük meg a viselkedést, ha azt feltételezzük, hogy az értelmezett ágens *racionális*. Enélkül propozicionális attitűdök bármilyen rendszerét tulajdonítjuk is, abból semmilyen viselkedés nem következik, hisz az irracionális viselkedésnek

pont az a jellegzetessége, hogy a motivációkból nem érthető meg. Ezért a racionalitás a pszichológiai értelmezés *konstitutív elve*.

A racionalitás *normatív*, azt mutatja meg, hogy propozicionális attitűdök adott rendszeréből milyen viselkedésnek (vagy további attitűdnek) kell következnie. Ha az ágens nem eszerint jár el, akkor irracionális, viselkedése a közösség értelmezési standardjai szerint nem tehető koherenssé. A racionalitás tehát nem deskriptív természeti törvény vagy empirikus generalizáció, amelyhez az ágensek viselkedése alkalmazkodik, hanem norma, amelyet a viselkedés megsérthet, s ennek az a következménye, hogy a pszichológiai értelmezés eszközeivel megközelíthetetlen lesz.

A racionalitás normativitása egyúttal bizonyos *teleologikus* jelleget is kölcsönöz a pszichológiai értelmezésnek. A propozicionális attitűdökre hivatkozva adott értelmezés az értelmezett viselkedésben konkludál. Az értelmezett viselkedés egy pszichológiai terminusokban elbeszél, racionalizáló történet végkifejlete. Ez a természeti világ oksági sorozataira nem jellemző vonás. Oksági sorozatokban nincs teleológia, az oksági sorok nem konkludálnak, bennük az okok és okozatok végtelen sorban követik egymást. Ebben az értelemben a pszichológiai értelmezés közelebb áll a narratívákhoz, mint az oksági magyarázatokhoz.

A pszichológiai értelmezések által megkövetelt racionalitás *nem naturalizálható*, nem illeszthető oksági sorozatokba. Noha bizonyos elemi viselkedések esetében van mód arra, hogy azok racionalitását visszavezzük evolúciós hasznosságukra, ez a lehetőség azonban épp a pszichológiai értelmezés szempontjából releváns kontextusokban nem lehetséges. Ennek az az oka, hogy míg az elemi viselkedések esetében az adott helyzet és az abban követendő optimális (és ezáltal kalkulatív racionálisnak tekinthető) stratégia tényszerűen leírható, addig a pszichológiai értelmezést kívánó szituációkban ez nem lehetséges – egy adott helyzet pszichológiai értelmezése mindig nyitott kérdés marad.

ii) Nyitott kérdés

Egy adott viselkedés racionalitása többféleképpen előállítható, egymással inkompatibilis értelmezések eredményeképpen is. Egy viselkedés sokféle értelmezői kiindulópontból, különböző viselkedésdarabokra helyezett hangsúlyokkal, stb. tűnhet különbözőképpen racionálisnak, de nincs olyan független nézőpont amellyel e szempontok valamelyikét kitüntethetnénk, mint olyat, amelyből igaz értelmezés adható. Az egyes értelmezések ugyanis *különböző mintázatokat* tárnak fel az ágens viselkedésében, de ezek a mintázatok az értelmezésektől függetlenül (naturalisztikus leírással) nem azonosíthatók, mert ezek nem

lehetnek összhangban a racionalitás konstitutív elvével. Naturalisztikus leírásaink és népi pszichológiánk más logikát követnek, s a naturalisztikus leírások konstitutív elvei (pl. tér-idő, okság) természetükben különböznek a pszichológiai értelmezés elveitől. Éppen ezért az előbbieket nem is szolgálhatnak evidenciaként, ha két versengő értelmezés között próbálunk dönteni.

A konstitutív elvek különbsége miatt ez esetben nem arról van szó, hogy a rendelkezésre álló evidencia aluldeterminálja a rá vonatkozó elméletet, hanem arról, hogy idealizált episztemikus hozzáférés esetén sem tudunk dönteni két értelmezés között, mert az adott pszichológiai értelmezést támogató evidenciákat is attól függően találjuk, hogy milyen pszichológiai fogalmakat használunk. Ezek szerint látszik ugyanis a viselkedés különböző szempontokból racionálisnak, célra irányulónak, értelmesnek, koherensnek, stb. – azaz így kapjuk a viselkedés olyan képét, amelyre akkor vagyunk kíváncsiak, ha pszichológiai értelmezéshez, azaz a viselkedés háttérének pszichológiai reprezentációjához fordulunk. Ebben az értelemben az értelmezések maguk teremtik azokat a jelenségeket, amelyeket leírni látszanak. A pszichológiai diskurzus konstitutív elvei nélkül nem pusztán beszélni nem tudnánk a jelenségekről, hanem maguk a jelenségek hiányoznának.

Ennek következtében pedig a viselkedés igaz értelmezésének kérdése mindig *nyitott kérdés marad*. Ha az összes deskriptív (pszichológiai fogalmiságtól független) tény rendelkezésünkre áll is, akkor is kérdés marad, hogy mi a helyes értelmezés, hisz még azt is az értelmezés dönti el, hogy a deskriptív tények összességéből melyek relevánsak egyáltalán az adott értelmezés számára. Különböző pszichológiai fogalmak a viselkedési tényeket másként hozzák egymással összefüggésbe, más jelentőséggel és implikációkkal töltik fel azokat, ugyanannak a viselkedési tényhalmaznak más jelentést tulajdonítanak, másfajta cselekvésként reprezentálják azt. Ezért nem lehet a pszichológiai értelmezést kívánó (társas) helyzetekben nem lehet meghatározni, hogy mi a racionális viselkedés: mivel ez pszichológiai értelmezéstől függ, amelyet nem határoznak meg deskriptív tények.

iii) Fogalmi kapcsolatok

A pszichológiai értelmezés függetlensége a tényektől abból ered a pszichológiai diskurzus tényállító diskurzusokétól *eltérő logikájából* ered. Ez egyrészt a racionalitás normatív és teleologikus konstitutív elvéből fakad, melyhez hasonló szerveződési elv a tények világában nincs. Eltérő konstitutív elvek esetében pedig nincs kritérium arra, hogy a két diskurzus mikor szól ugyanarról. A függetlenség másrészt abból fakad, hogy a pszichológiai értelmezés olyan fogalmi kapcsolatokra támaszkodik, amelyek a tényállító diskurzusokban nem játszhatnak

szerepet. Egymástól független tények között nem állhatnak fenn fogalmi-logikai kapcsolatok (ezért függetlenek). Ha tehát a propozicionális attitűdök között ilyen kapcsolatok fennállnak, akkor azok nem lehetnek egymástól független tények – még akkor sem, ha pszichológiai kijelentéseink alapján első pillantásra annak tűnnek.

Márpedig fogalmi kapcsolatok állnak fenn mind a propozicionális attitűdök tartalmi, mint az attitűdök és cselekvések fogalmi között. Hiteink tartalma például más tartalmakhoz kapcsolódik, amelyeket ha nem hiszünk, akkor az adott hitet sem tulajdoníthatjuk az ágensnek értelmesen. Ha azt hiszem, hogy az ég kék azt is hinnem kell, hogy az ég színes, ha ez utóbbit nem hiszem, akkor nehéz megmondani, hogy mit is hiszek valójában. Ebben az értelemben a mentális állapotok tartalma holisztikus vagy legalábbis molekuláris, más tartalmakhoz fűződő fogalmi kapcsolatokon múlik.

Hasonlóképpen, hogy egy viselkedés milyen cselekvésnek számít, logikailag nem független attól, hogy milyen mentális állapotokból eredeztetjük. A tulajdonított szándékokból és motivációkból fogalmilag – s nem empirikus általánosításokra támaszkodva – következik, hogy egy viselkedést milyen cselekvésként azonosítunk. Ezért azok a pszichológiai kijelentések, melyeket cselekvésmagyarázatként azonosítunk, valójában nem magyarázatok, a bennük szereplő 'mert' nem okozati, hanem fogalmi következményre utal.

iv) Értékelő fogalmiság

Pszichológiai fogalmaink lényegileg *értékelő fogalmak*. Nemcsak abban a fentebb jelzett értelemben, hogy a racionalitás normatív, s ezért a cselekvések eszerint megítélhetők, hanem arra is, hogy ugyanazok a pszichológiai fogalmaink melyekkel az általános vélekedés szerint viselkedéseket magyarázunk és előrejelzünk egyúttal az erkölcsi értékelés kiindulópontjai is. Szándékok, motivációk, jellemvonások, vágyak, hitek, cselekvések stb. az erkölcsi értékelés tárgyai. Ezt a tulajdonságukat az elmefilozófiai vizsgálódások többnyire teljesen figyelmen kívül hagyják, amikor pusztán oksági sorok elemeiként tekintenek rájuk, pusztán episztemikus értéket keresnek bennük, és nem érzékenyek a természetes kontextusukban róluk leválaszthatatlan evaluatív tartalomra.

Csak a népi pszichológia eszköztárával ábrázolhatók az ágensek úgy, mint akiket értékelésre alkalmas motívumok mozgatnak. Ez a lehetőség teljesen hiányzik az ágensek viselkedésének pszichológiai fogalmaktól mentes leírásából. Ezzel ugyan leírhatjuk azt az oksági sort, amely egy adott viselkedéshez vezetett, ez azonban olyan személytelen leírás lesz, amely

úgy ábrázolja az ágenst, mint akivel az adott események *történnék*, s nem úgy, mint aki *tesz* valamit. Ezzel a leírással a viselkedés nem reprezentálható egy személy cselekvéseként.

Ez az értékelő jelleg fényt derít a fogalmi kapcsolatok hátterére is. Értékelő fogalmaink *kontrasztívák*, akkor értjük őket, ha értjük azt is, hogy mivel állnak szemben. Ezek a kontrasztok jellemzően nem bipolárisak, nem fogalompárok között állnak fenn, hanem szerteágazón és különböző élességgel számos fogalom között. Egy pszichológiai fogalmat a kontrasztok (és egyéb fogalmi kapcsolatok) hálózatában elfoglalt helye határoz meg. Ha ebbe a hálózatba új fogalom kerül, vagy ha egy fogalom kikerül onnan, akkor a hálózat átalakul, s azzal kisebb-nagyobb mértékben a többi fogalom tartalma is megváltozik. Ez játszódik le a népi pszichológia történeti változásai során.

E fogalmak kontrasztív jellegéből következik az is, hogy a pszichológiai magyarázatok kontrasztívák: nem a viselkedés okait tárják fel, hanem azt racionalizálják, hogy az illető miért azt tette, amit tett, s nem valami mást. Ez a kontrasztív jelleg nem érvényesül a pusztán indetermináltak – de nem szabad cselekvésnek – tekintett események (pl. radioaktív bomlás) magyarázatában, ahol csak az eseményhez vezető oksági sort tudjuk feltárni.

III. Mire való a népi pszichológia?

Ha elfogadjuk, hogy a fenti megfontolások miatt a népi pszichológia nem tényállító diskurzus, akkor abból egyrészt következik, hogy *episztemikus erényei nincsenek*: valódi oksági magyarázatok ezen a nyelven nem fogalmazhatók meg, és hogy ebben a fogalmiságban előrejelzések sem adhatók. Másrészt felmerül a kérdés: ha nem magyarázatokat és előrejelzéseket fogalmazunk meg a múltra és a jövőre vonatkozó pszichológiai kijelentéseinkkel, akkor mit?

Javaslatom szerint a népi pszichológia megértő és értékelő diskurzus. A pszichológiai értelmezés a *megértést* úgy teszi lehetővé, hogy a viselkedést megszokott fogalmisággal ábrázolja, melynek révén a viselkedés idegenségének érzését az ismerősség érzésével váltja fel. A pszichológiai értelmezés olyan *hermeneutikai eszköz* tehát, melynek révén a társas világban otthonosan érezhetjük magunkat. Ez összhangban van azzal a ténnyel, hogy a pszichológiai fogalmiságra *nem* a megszokott hétköznapi interakcióban támaszkodunk. Akkor van rá szükség, amikor valami szokatlannal találkozunk. A hétköznapi rutin szerinti bonyolult viselkedés-koordináció is magyarázható személyi szint alatti rutinokkal, s illusztrálható az állatvilágban

megfigyelhető számos példával, ahol a pszichológiai fogalmak használatát feltételezni a háttérben igencsak implauzibilis.

A megértés ebben az értelemben nem implikál tudást, inkább „aha-élményről” van szó. Az adott időjárást is megérthetem a boszorkányok ténykedésének eredményeként, miközben természetesen nem tudhatom, hogy az adott időjárást a boszorkányok ténykedése okozta – nem tudhatom, hogy az okozta, ha egyszer nem az okozta. Ahhoz tehát, hogy egy szituációt megértek nem szükséges hogy igaz reprezentációval rendelkezem az illető szituációról, pusztán az, hogy az elfogadott értelmezés a helyzet *affektív feloldását* nyújtsa számomra.

Hogy milyen értelmezések képesek ezt nyújtani az a szocializáció során kialakuló pszichológiai érzékenységünktől és értelmezői perspektívánktól függ. A szocializáció során tanuljuk meg, hogyan használjuk pszichológiai fogalmainkat komplex értelmezések kialakítására. Az elsajátított fogalmak, a belőlük összeálló történetelemek, s a korábban elfogadott értelmezések határozzák meg *értelmezői perspektívánkat*, vagyis értelmezéseink fogalmi aspektusát, amely felől a viselkedéseket reprezentálni tudjuk. E fogalmi aspektus elsajátításával párhuzamosan finomodik *pszichológiai érzékenységünk*, amellyel az egyes értelmezésekre és viselkedésekre reagálunk. Értelmezéseinket úgy alakítjuk illetve a mások által ajánlott értelmezéseket aszerint fogadjuk el, hogy az értelmezésre szoruló helyzetek affektív feloldását nyújtja-e. Az elfogadás persze nem döntés kérdése: egy viselkedés értelmezését illetve egy értelmezés elfogadását a szocializáció során alakuló értelmezői perspektívánk és pszichológiai érzékenységünk együttesen kondicionálja.

A pszichológiai megértést igénylő helyzetek speciális esetei azok, amelyeket morálisan problematikusnak érzünk. Ezekben a helyzetekben különös szükség van a motiváció szerinti megértésre, amely a használt fogalmak morális implikációi révén egyúttal *értékelést* is jelent. Pszichológiai érzékenységünk részben morális érzékenység, s mivel motivációk, jellemvonások és indokok fogalmaiban beszélni lényegileg értékelő beszédmód, ezért a viselkedés hátterének pszichológiai értelmezése egyben (legalább impliciten) erkölcsi értékelése is. Erre pedig ott van lehetőség, ahol egy adott viselkedést képesek vagyunk egy személy cselekvéseként reprezentálni, azaz illető viselkedés „szerzőségét” neki tulajdonítani. Ilyen reprezentációra pedig csak pszichológiai fogalmak használatával van lehetőség.

Az erkölcsi értékelés lehetősége sem jár együtt valódi normativitással, értelmezéseink nem írnak elő és nem tiltanak viselkedéseket – épp úgy és pont azért, amiért a társas helyzetekben megnyilvánuló racionalitás esetében. Bizonyos értelmezésekhez azonban negatív affektív tartalom társul, s mivel az értelmezés megválasztása nem önkényes, ezért értelmezéseink alkalmasak a lelkiismeret és valódi erkölcsi felháborodás felkeltésére. És

miközben tudást a viselkedés mozgatórugóiról nem nyújtanak, affektív tartalmukon keresztül természetesen képesek motiválni.

Amikor tehát a viselkedés hátterét pszichológiai történetekkel reprezentáljuk, akkor általuk *affektusokat fejezünk ki*. A múltra vonatkozó (látszólag magyarázó) kijelentések esetében ez a megértés és értékelés lehetőségét nyújtja, a jövőre vonatkozó (látszólag prediktív) kijelentések pedig elkötelezettséget jelentenek a jövőbeni értelmezéseket és értékeléseket illetően. A pszichológiai értelmezés fogalmi kapcsolatai képezik azt a vezérfonalat, amelyet követve a viselkedés koherensnek és racionálisnak ábrázolható. Ez az elkötelezettség persze felülbíráható, ha adott esetben inadekvátnak érezzük azokat az értelmezéseket, amelyek – a fogalmi kapcsolatok révén – aktuálisan következnének belőle. Ez viszont azzal járhat, hogy korábbi értelmezéseinket is felül kell vizsgálni vagy ki kell egészíteni ahhoz, hogy az értelmezés koherenciája megőrizhető legyen.

Értelmezéseink *értelmezői szempontból* akkor sikeresek, ha számunkra érthetővé teszik a társas világot: ha általuk otthonosan érezzük benne magunkat. Amikor értelmezéseinket másoknak elfogadásra ajánljuk, akkor affektusok kommunikációja zajlik: affektusokat fejezünk ki és ismerünk fel. Ez a folyamat *kommunikációs szempontból* akkor sikeres, ha a hallgatóval sikerül megértenünk, hogy miként érzünk az adott szituációval, ágenssel stb. kapcsolatban. S az értelmezés *orientációs szempontból* akkor sikeres, ha azt a hallgató is elfogadja, ha értelmezésünk hatására hasonlóképpen érez az értelmezés tárgyával kapcsolatban. A népi pszichológia tehát eszköz, mellyel képesek vagyunk a társas világban bekövetkező szokatlan események keltette feszültségek egy részét feloldani, valamint mások érzékenységének befolyásolásával társas orientációjukat megváltoztatni.

IV. Hogyan lehetséges pszichológiai diskurzus?

Ha elfogadjuk a népi pszichológiai diskurzus fikcionalista képét, kikerülhetetlen a kérdés: ha a pszichológiai reprezentációk hamisak, akkor ezek terminusaiban nem lehet magyarázni magát a diskurzust sem. Márpedig ahhoz, hogy nyelvi jelentésről egyáltalán beszéljünk szükségünk van a használatot rögzítő konvenciókra, s a konvenciókat jellemzően kölcsönös várakozások és hitek fogalmaiban szokás magyarázni. Ha a fikcionalista olvasatnak hitelt adunk, akkor ezeknek a magyarázatoknak sincs episztemikus értéke. Kérdés tehát, hogyan magyarázzuk a nyelvi és azon belül a pszichológiai terminusok használatát rögzítő konvenciókat pszichológiai apparátus nélkül.

Ennek útja világos. A nyelvi konvenciók ugyanis magyarázhatók naturalisztikusan anélkül, hogy pszichológiai fogalmakra támaszkodnánk, azonban különbséget kell tenni a tényállító diskurzusok és a fikcionális diskurzusok konvenciói között. Az tényállító diskurzusokban a jelentés *aszimmetrikusan függ* az igazságtól: csak akkor lehet bennük hamisat állítani, ha többnyire igazat mondunk, ellenkező esetben a jelhasználathoz szükséges konformitás felborul, s a jel elveszti jelentését. Ez remekül illusztrálható az állatvilágban megfigyelhető konvencionális jelzések esetében is, melyek rögzülése és használata evolúciós játékelméleti terminusokban (azaz naturalisztikusan) magyarázható. Ezek a jelzések tekinthetők a tényállító diskurzusok legegységesebb eseteinek. Itt genetikailag nem kódolt és intrinzikusan nem hasznos viselkedésről van szó, hanem véletlenszerűen induló, ám az ismétlődő sikerességnek (azaz evolúciós játékelméleti hasznosságnak) köszönhetően rögzülő jelhasználatról. Ilyen például a bizonyos majompopulációkban megfigyelhető leopárd riasztás. Ezek a megszokáson alapuló jelek egyszerre írják le a környezet egy állapotát ('leopárd közeleg') és utasítanak annak megfelelő cselekvésre ('fedezékbe!'). Ha az ilyen jeleket nem csak olykor (mint ahogy az megesik), hanem következetesen megtévesztésre használják, akkor gyorsan elveszítik leíró és felszólító funkciójukat egyaránt.

Fikcionális diskurzusok esetén nem ez a helyzet, mivel funkciójuk nem a környezet igaz reprezentációja, ezért ezekben a jelhasználat nem is függhet az igazságtól. Lehet úgy érvelni, hogy az etikai diskurzus funkciója a csoportkohézió erősítése, vagy hogy a rövid távú, közvetlen előnyökről a hosszú távúakra, illetve a közösség szempontjaira helyezze át a hangsúlyt. Ha a pszichológiai diskurzus funkcióját a fentieknek megfelelően látjuk, akkor itt sem az igazsághűség, hanem az *expresszív és orientációs sikeresség* az a precedens, amelynek alapján a diskurzuselemek használata rögzülhet. Ez pedig annak függvénye, hogy ezek az elemek mennyiben képesek adott közösségben az affektív feloldás és az orientáció lehetőségét biztosítani – azaz, hogy a közösség igényei szerint mennyiben képesek affektusokat ébreszteni és adekvátan kifejezni. Elterjedésük pedig a populáción belül az ilyen értelemben sikeres precedensek súlyának és a történetelemek (fogalmak) ezekre támaszkodó reprodukciójának köszönhető.

A diskurzus konvenciói két vonatkozásban rögzítik a pszichológiai fogalmak használatát. Rögzítik egyrészt a fogalmi kapcsolatokat s ezeken keresztül azt, hogy a pszichológiai történetelemek hogyan kapcsolódhatnak egymáshoz az értelmezés koherenciájának megőrzésével. Ezek a konvenciók adják a történetészövés szabályait, hogy mely történetelemekből milyen más történetelemekre következtethetünk, s ezáltal a koherens, a racionalitás kritériumainak megfelelő értelmezés kritériumait adják. Rögzítik másrészt a fogalmakból szerveződő történetelemek és affektusok viszonyát. Ez a reláció a zene

expresszivitásával illusztrálható: ahogy Mozartnál a G-moll az asszonyi szomorúság konvencionális kifejeződéseként érthető (mivel használatát nem a hangnem intrinzikus tulajdonságain, hanem csak a precedens súlya magyarázza). Hasonlóképpen érthetők az egyes történetelemek a társas világban releváns affektusok kifejeződéseként: precedens súlyánál fogva rögzülnek és elterjednek, s a közösség életformája által támasztott igényekhez alkalmazkodva maradnak forgalomban, amíg az adott fogalom szerinti megértés releváns affektív tartalmakat hordoz.

Egy értelmezés *elfogadásának alapja* annak affektív tartalma és a hallgató pszichológiai érzékenysége, s nem annak igazsága. Elfogadott értelmezéseink kifejezik és rögzítik releváns affektusainkat. Ezekből kiindulva és a fogalmi kapcsolatokra támaszkodva nyílnak meg az ágens további viselkedésének értelmezési lehetőségei, melyek közül aszerint választunk, hogy melyiket érezzük találónak az adott helyzetben. Ha egyik lehetőséget sem, akkor a korábbi értelmezésünk szorul felülvizsgálatra. De az is lehetséges, hogy a rendelkezésre álló pszichológiai fogalomkészlet nem tudja kielégíteni a megértés-igényt, s revízióra szorul. Ez magyarázza a pszichológiai fogalmiság történeti változásait. S mivel attól függően vagyunk képesek értelmes mintázatokat találni a viselkedésben, hogy milyen pszichológiai fogalmak vannak forgalomban, ezért e fogalmak szerint lehet az adott korban és társadalomban gondolkodni és cselekedni – azaz ilyen fogalmak szerint lehet *személynek* lenni.

V. Hogyan értelmezzük a pszichológiai diskurzust?

A pszichológiai diskurzus milyen filozófiai képe hozható összhangba ezzel az eredménnyel? Világos az eddigiekből, hogy pszichológiai értelmezéseink olyan reprezentációk, amelyek semmit nem reprezentálnak – és tekintve a diskurzus logikáját nem is reprezentálhatnak. Ez főleg a „nyitott kérdés” problémájából fakad, abból, hogy a deskriptív (viselkedési) tények összessége sem határozza meg, hogy milyen értelmezés igaz rájuk. Azok a diskurzusok, ahol ilyesfajta érv megfogalmazható, a *fikcionalista értelmezés* különösen alkalmas területei.

A fikcionalista alapvetően három állítást tesz az adott diskurzusról, melyek közül a harmadik a disztinktív fikcionalista tézis:

- i) A diskurzusban tett kijelentések reprezentációk.
- ii) Ezért van igazságértékük.

iii) Az igazságértékük irreleváns tulajdonságuk, mert e kijelentéseket nem episztemikus kontextusban használjuk.

A népi pszichológia fikcionalista értelmezése ezt a képet ajánlja. Noha pszichológiai kijelentéseink reprezentálni látszanak (ágenseket személyként, a viselkedés mozgatórugóinak reprezentációjával), ezek a reprezentációk a diskurzus természeténél fogva üresek, valójában semmit nem reprezentálnak. Mondhatnánk úgy is: *escheri reprezentációk*: olyannak ábrázolják a világot, amiként az nincs.

Mivel népi pszichológiai reprezentációink olyan entitásokkal népesítik be a világot, amilyenekhez *hasonlók sincsenek*, ezért egzisztenciálisan erősen kreatívak. Ez annyit tesz, hogy nem lehet megadni azokat az elveket, amelyek segítségével deskriptív igazságokból fikcionális igazságokat generálhatnánk. Ilyesfajta elvek biztosíthatnák a viselkedési és pszichológiai tények szisztematikus összefüggését, azonban a „nyitott kérdés” érv arról győz meg bennünket, hogy ilyen szisztematikus összefüggések nincsenek.

Ez azonban nem probléma, mert a pszichológia kijelentések igazságértéke irreleváns. Ezek nem tényállításokként értendők, hanem inkább mint egy kollektív fikció szisztematikus alkalmazott metaforái: felszínüket tekintve decens reprezentációk, kifogástalan propozicionális szerkezettel és szó szerinti olvasatra csábító szemantikával. Közelebbről szemügyre véve azonban azt találjuk, hogy nem a szó szerinti, azaz nem a *szemantikai* tartalmuk a releváns, hanem valamilyen *affektív* többlettartalom. Ezért tisztán szemantikai eszközökkel a népi pszichológia nem érthető meg, érdekesebb a pragmatika felől, a hallgatóra tett hatás perspektívájából vizsgálni.

Mivel a diskurzus fikcionalista értelmezése – ellentétben például az eliminativista megközelítésekkel – irrelevánsnak tekinti a benne szereplő kijelentések igazságértékét, s így a pszichológiai reprezentációk hamisságát sem tartja fogyatékoságuknak. Éppen ezért nem is szólít fel hétköznapi pszichológiai gyakorlatunk forradalmi átalakítására, pusztán annak értelmezését, a pszichológiai gyakorlat elméletét kínálja.

Hivatkozások

Demeter Tamás, *Mentális fikcionalizmus*, Budapest: Gondolat, 2008.

Tózsér János, „Miért ne legyünk mentális fikcionalisták?”, *BUKSZ* 20, 2009/1.

